

Olga Tokarčuk

BLAG PRIPOVEDAČ¹

(nobelovski govor)

1.

Prva fotografija koju povezujem sa svojom najranijom svesnom reakcijom jeste slika moje majke pre mog rođenja. Slika je, nažalost, crno-bela, zbog čega se mnogi detalji zatiru, oblici bezmalo obezličuju. Svetlost je meka i kišna, verovatno prolećna i nesumnjivo se cedila kroz prozor održavajući jedva primetni sjaj u sobi. Mama sedi pored starog radija: imao je zeleno oko i dva regulatora – jedan za podešavanje zvuka, drugi za traženje stanice. Taj radio mi je kasnije u detinjstvu pravio društvo i otkrio kosmos. Kad vrtiš točkićem od ebonita, onda pomičeš osetljive antene i u njihov domet dospevaju različite stanice – Varšava, London, Luksemburg ili Pariz. Zvuk je ponekad, međutim, zamirao, kao da su između Praga i Njujorka, Moskve i Madrida pipci nailazili na crne rupe. Tad me je podilazio drhtaj. Verovala sam da mi se preko radija obraćaju sunčevi sistemi i galaksije, koje mi između pucketanja i šumova šalju vesti, a ja ne umem da ih dešifrujem.

Kad sam kao devojčica gledala tu sliku, bila sam ubeđena da me je mama tražila vrteći taj regulator na radiju. Poput osetljivog radara ponirala je u beskraj kosmičkih prostora da sazna odakle ću i kada ću doći. Njena frizura i odeća (duboki čamac izrez) ukazuju na vreme kad je snimak napravljen – početak šezdesetih godina prošlog veka. Zagledana negde izvan kadra, pomalo povijena žena vidi nešto što posmatraču te slike ostaje nepristupačno. Kao dete sam razumela da je to gledanje u vreme: na toj slici se ništa ne dešava, to je snimak stanja, a ne procesa. Žena je tužna, zamišljena, gotovo odsutna.

Kad sam je kasnije pitala otkuda ta tuga – a često sam je to pitala, i odgovor je uvek bio isti – mama je odgovarala da je tužna jer se još uvek nisam rodila, a ona već čezne za mnom. – Kako možeš čeznuti za mnom tad, kad me još uvek nema? – pitala sam je.

Tada sam već znala da se čezne za nekim koga si izgubio, da je čežnja rezultat gubitka. – Ali može da bude i obrnuto – odgovarala je. – Čim za nekim čezneš, eto ga, on onda već postoji.

Ta kratka razmena mišljenja u jednoj zapadnoj poljskoj palanci krajem šezdesetih godina XX veka, razmena mišljenja između moje mame i mene, njenog malog deteta, zauvek mi je ostala u sećanju i obdabila me je celoživotnom zalihom snage. Pomerila je moje postojanje van uobičajenog materijalnog sveta i slučajnosti, van uzroka i posledice, van za-

¹ Ovaj tekst je iz istoimene zbirke eseja *Blag pripovedač* koja je u pripremi za objavljivanje kod „Službenog glasnika“. (Prim. prev.)

kona verovatnoće. Izglobila ga je iz vremena, nastanila u slatku blizinu večnosti. Svojom detinjom pameću shvatila sam da me ima više nego što sam do tada zamišljala. Ako čak i kažem: „Evo me gde još nisam“, ionako prvo izgovorim „Evo me“ – čudesan spoj, dve najvažnije reči na svetu.

Ta nereligiozna mlada žena, moja mama, dala mi je to nešto što se nekad zvalo duša, opremila me je tim blagim pripovedačem, najboljim dobrom na svetu.

2.

Svet je tkanina koju svakog dana predemo na velikom razboju informacija, diskusija, filmova, knjiga, glasina, anegdota. Opseg poslova na tom razboju danas je ogroman – pomoću interneta u tom procesu skoro svako može da učestvuje, odgovorno i neodgovorno, s ljubavlju ili šireći mržnju, stremeći ka dobru i ka zlu, zalažući se za život ili za smrt. Kad se menja priča – menja se i svet. Svet, na tragu toga, stvaraju reči.

To kako mislimo o svetu i, što je verovatno još važnije – kako o njemu pripovedamo – od ogromnog je značaja. Nešto što se događa a ostaje neispričano, prestaje da postoji i umire. Znaju to vrlo dobro ne samo istoričari nego takođe (ili pre svega) političari i tirani svake fele. Onaj ko priču ima i ispreda je – taj upravlja.

Izgleda da danas problem nije u tome što još uvek nemamo spremne narative ne samo za budućnost, nego ni za konkretno „sada“, za rapidne promene današnjeg sveta. U tome nam nedostaju jezik, nedostaju nam gledišta, metafore, mitovi i nove bajke. Svedoci smo pokušaja da se ti nepodesni, zarđali i anahroni narativi upregnu u viziju budućnosti, verovatno rukovođeni pretpostavkom da je *bolje išta staro nego ništa novo*, ili pak pokušaja da se na taj način izborimo s ograničenošću vlastitih horizonata. Jednom rečju – nedostaju nam novi načini pripovedanja sveta.

Živimo u stvarnosti višeglasja **naracija u prvom licu** i do nas odasvud dopire bučna polifonija. Kad kažem „u prvom licu“, mislim na onu vrstu priče koja opisuje uske krugove oko „ja“ stvaraoaca, koji manje-više direktno piše samo o sebi i kroz sebe. Konstatovali smo da je taj vid individualističkog stanovišta, glas iz „ja“, ljudski, najprirodniji, pristojan, čak i kad odustane od šire perspektive. Pripovedati u tako shvaćenom prvom licu znači tkati apsolutno neponovljivu mustru, jedinstvenu u svojoj vrsti, znači biti autonoman kao jedinka, biti svestan sebe i svoje sudbine. Pa ipak, to takođe znači i graditi opoziciju „ja“ – „svet“, a takva relacija otuđuje.

Mislim da je pripovedanje u prvom licu karakteristično za savremenu optiku u kojoj jedinka vrši ulogu subjektivnog centra sveta. Zapadna civilizacija je izgrađena oslanjanjem na otkriće baš tog „ja“ – jednog od najvažnijih aršina stvarnosti. Ovde je u glavnoj ulozi čovek, a njegovo mišljenje, premda je tek jedno u mnoštvu – uvek se sluša pažljivo i ozbiljno. Izgleda da je priča ispričana u prvom licu jedno od najvećih otkrića ljudske civilizacije, čitanje postaje gozba, priči se prepuštamo s poverenjem. Kad svet vidimo očima nekog „ja“, i kad kroz njega slušamo svet, onda gradimo vezu s pripovedačem, stavljamo se u njegov neponovljiv položaj, što nije u stanju nijedna druga vrsta pripovedanja.

Ne možemo prenebregnuti učinak pripovedanja u prvom licu – ni za književnost ni za ljudsku civilizaciju uopšte: priča o svetu kao pozorju heroja ili bogova na koje nemamo uticaja transponovala se u našu individualnu priču, i scena je ustupljena istim ljudima kao što smo mi. A s onima koji su isti kao mi lako je poistovetiti se, pa tako pripovedač i čitalac (ili slušalac) počinju da se emocionalno razumeju. Takvo razumevanje počiva na empatiji, a u njoj je prirodi da granice ublažava, niveliše – u romanu se granica između „ja“ naratora i „ja“ čitaoca veoma lako potire, a roman koji nas „u sebe uvlači“ direktno računa na ukidanje i poništavanje tih granica, kao i na to da će, zahvaljujući empatiji, čitalac na neko vreme postati pripovedač. Književnost je postala oblast razmene iskustava, agora na kojoj svako može da ispriča svoju sudbinu ili da dà glas svom alter egu. To je i polje demokratije – svako može da se izrazi, svako može da kreira, proizvede taj „glas koji govori“. U istoriji ljudskog roda verovatno se nikad ranije toliko mnogo ljudi nije bavilo pisanjem i pripovedanjem. Dovoljno je pogledati najsvežije statističke podatke.

Kad odem na sajam knjiga, onda vidim to mnoštvo korica iza kojih stoji autorsko „ja“. Instinkt izražavanja, možda jednako jak kao i drugi instinkti koji projektuju naš život – najpotpunije se otkriva u umetnosti. Želimo da budemo primećeni, želimo da osetimo da smo izuzetni. Narativ profila: „Ispričaću ti svoju priču“, „Ispričaću ti priču svoje porodice“, eventualno: „Ispričaću ti gde sam bila“ – danas su najpopularnije književne vrste. To je fenomen velikih razmera takođe i zbog toga što se danas svi služimo pismom, i što tu veštinu izražavanja samog sebe mnogi ostvaruju kroz reč i priču, dok je nekada to bila privilegija malobrojnih. Pa ipak, hor od samih solista je paradoks – glasovi se preklapaju, to je rivalska borba za pažnju, koračaju sličnim putevima, i konačno jedan drugog zaglušuju. Sve o njima znamo, možemo s njima da se poistovetimo i da njihov život proživimo kao sopstveni. Uprkos tome, čitalačko iskustvo često donosi iznenađujući osećaj nekompletnosti i razočarenja, jer se pokazuje da izražavanje autorskog „ja“ ne garantuje univerzalnost. Reklo bi se da nam nedostaje dimenzija parabole. Junak parabole je to što jeste, čovek koji živi u određenim istorijskim ili geografskim uslovima, a istovremeno iskoračuje daleko izvan tog konkretnog stanja, postaje Svako i Svugde. Čitalac koji prati nečiju priču u romanu može da se poistoveti sa sudbinom opisivane ličnosti, i njenu situaciju može da rasuđuje kao sopstvenu, dok u paraboli mora potpuno da odustane od svoje različitosti i da postane taj Svako. U toj psihološki zahtevnoj intervenciji parabola nalazi zajednički imenitelj različitim sudbinama, univerzalizuje naše iskustvo, a što je ona nedovoljno prisutna – to samo sveđoći o bespomoćnosti.

Moguće je da smo zbog straha da ne utonemo u to mnoštvo naslova i imena, to ogromno levijatansko telo književnosti počeli da razdeljujemo na vrste koje doživljavamo kao sportske discipline, a književnike i književnice kao disciplinarne takmičare.

Opšta komercijalizacija književnog tržišta dovela je do podele na branše – otuda sajmovi i festivali ovakve ili onakve književnosti, svaka za sebe proizvodi klijentelu čitalaca koji dragovoljno ostaju zakucani za kriminalistički roman, fantastiku ili sajensfikšn. Takva situacija je pomogla jedino knjižarima i bibliotekarima da na policama sistematizuju ogromne količine objavljenih knjiga, a čitaocima da se snađu u golemoj ponudi – postojeće delo

ne samo što se bez problema svrstava u nastale apstraktne kategorije, nego i sami pisci pišu držeći se te kategorizacije. Žanrovsko delo sve češće podseća na modlu za kolač koja proizvodi veoma slične rezultate, njihova predvidljivost postaje vrlina, njihova banalnost – postignuće. Čitalac zna šta da očekuje i dobija to što je hteo. Intuitivno sam uvek bila protivnik takvog ustrojstva koje rezultira ograničavanjem pisalačke slobode, odbojnošću prema eksperimentu i transgresiji koja suštinski odlikuje svako stvaranje. Time se, takođe, iz stvaralačkog procesa u celosti isključuje svaka ekscentričnost, a bez nje nema umetnosti. Dobra knjiga ne mora da se žanrovski izjasni. Podela na rodove rezultat je komercijalizovanja čitave književnosti, i znak da književnost tretiramo kao prodajni proizvod koji ima svoju filozofiju brenda, ciljnu publiku i ostale slične pronalaskesavremenog kapitalizma.

Danas možemo da budemo veoma zadovoljni zbog toga što svedočimo nastajanju novog načina pripovedanja sveta, a to pokazuje filmska serija, čiji je tajni zadatak da nas uvede u trans. Očigledno je taj oblik pripovedanja postojao još u mitovima i homerskim pričama, a Herakle, Ahilej ili Odisej nesumnjivo su prvi junaci serija. Pa ipak, takvo pripovedanje nikada ranije nije zapremalo toliko mnogo prostora, i nikad tako fundamentalno nije uticalo na kolektivnu maštu. Prve dve decenije XXI veka zasigurno pripadaju serijalima. Njihov uticaj na načine pripovedanja (i razumevanja) sveta – revolucionaran je.

Današnji oblik filmske serije ne samo što je proširio pripovedačko učešće u domenu vremena, generišući različito tempo naracije, proizvodeći raznovrsne frakcije i aspekte, nego je, isto tako, uneo i svoja nova ustrojstva. Pošto je često zadatak serije da što duže drži pažnju gledaoca – serijsko pripovedanje umnogostručava sižee, narativne niti, međusobno ih prepliće ekstremno i krajnje neverovatno, i onda kad oseti nemoć, posegne za starom pripovedačkom intervencijom – *deus ex machina*, koju je klasična opera svojevremeno kompromitovala. U izmišljanju narednih epizoda često se *ad hoc* menja kompletna psihologija ličnosti, samo zarad boljeg uklapanja u događaje. Ličnost blaga i na početku rezervisana, pred kraj se pretvara u osvetoljubivu i nasilničku; ličnost iz drugog plana ulazi u prvi plan, a glavni junak za kog smo se već vezali ili gubi značaj ili potpuno iščezava, ostavljajući nas u stanju totalne zbunjenosti.

Potencijalni nastavak sezone nužno proizvodi otvorene završetke u kojima nema šanse da se pojavi i do kraja odjekne ovo tajanstveno *katharsis*, koje je bilo vesnik unutrašnje promene, ispunjenosti, zadovoljstva učestvovanja u činu pripovedanja. Takva vrsta usloznavanja i nezavršavanja, stalnog odgađanja nagrade, katarze – potčinjava nas, i ujedno hipnotiše. *Fabula interrupta*, odavno izmišljena i poznata iz Šeherezade, u velikom stilu vratila se u formi filmskih serija, menjajući naš senzibilitet i donoseći čudnovate psihološke posledice, odvajajući nas od sopstvenog života i hipnotišući nas kao opijat. U isto vreme, serija je prihvatila nov, opširan i neuređeni ritam sveta, njegovu haotičnu komunikaciju, njegovu nepostojanost i fluidnost. Ta forma priče danas je verovatno u najkreativnijoj potrazi za novom formulom. U tom smislu, u seriji se ozbiljno radi na budućim narativima, na prilagođavanju priče novoj stvarnosti.

Više od svega, međutim, mi živimo u svetu najezde protivrečnih informacija koje se uzajamno isključuju, koje kljovama i kandžama jedna na drugu nasrću.

Naši preci su verovali da će pristup znanju doneti ljudima ne samo sreću, blagostanje, zdravlje i bogatstvo, nego i da će stvoriti društvo jednakosti i pravde. Ono što je po njihovom mišljenju svetu nedostajalo, bila je opšta mudrost proistekla iz znanja.

Jan Amos Komenski, veliki pedagog iz XVII veka, skovao je termin „pansofija“, kojim je obuhvatio ideje sveznanja, omniscijencije, univerzalnog znanja koje će sadržati u sebi sve moguće spoznaje. Sanjario je o znanju koje je svakome dostupno. Neće li pristup informaciji o svetu promeniti nepismenog seljaka u misleću jedinku svesnu sebe i sveta? Neće li to znanje nadohvat ruke umudriti ljude, osposobiti ih da razborito upravljaju svojim životima?

Kad je nastao internet, činilo se da će se te ideje konačno u potpunosti ostvariti. Vikipedija, kojoj se divim i koju podržavam, Komenskom, kao i mnogim misliocima te struje, verovatno bi izgledala kao ispunjenje ljudskih sanjarija – sami stvaramo i ujedno primamo ogromne zalihe znanja, neprekidno ga dopunjujemo, osvežavamo i ono je demokratsko, dostupno praktično sa svakog mesta na zemlji.

Ostvareni snovi često nas razočaraju. Pokazalo se da nismo u stanju da podnesemo tu silesiju informacija koja umesto da povezuje, uopštava i oslobađa – proizvodi razlike, deli, zatvara u mehurove, pravi mnoštvo priča koje jedne drugima ne odgovaraju ili se pak otvoreno konfrontiraju.

Povrh toga, internet koji se bezrefleksivno prepušta tržišnim procesima i monopolističkim igračima, krmari gigantskom količinom podataka koji se uopšte ne upotrebljavaju pansofično da bi se pristup znanju proširio, nego naprotiv, zadatak mu je da programira ponašanje korisnika, u šta smo se posle afere Kembridž analitika i sami uverili.

Umesto da čujemo harmoniju sveta, čuli smo kakofoniju, nepodnošljivu buku u kojoj očajnički pokušavamo da sluhom razaberemo makar i najtišu melodiju, makar i najslabiji ritam. Toj kakofoničnoj stvarnosti, danas, kao da se ništa na svetu nije promenilo, u potpunosti odgovara parafraza Šekspirovog citata, jer internet je sve češće „priča koju idiot priča, puna krika i besa“.

Intuiciju Jana Amosa Komenskog osporavaju, takođe, nažalost, ispitivanja politikologa koja polaze od uverenja da što ima više opštedostupnog znanja o svetu, političari su razboritiji i donose promišljene odluke. Stvar uopšte nije, reklo bi se, tako prosta. Znanje može da guši, a složeno i nejednoznačno znanje provocira razne odbrambene mehanizme – od negiranja i potiskivanja, pa sve do bežanja u jednostavne principe pojednostavljajućeg, partijskog, ideološkog mišljenja.

Kategorija **fejk njuza** i **fejk apa** povlači za sobom novu upitanost o tome šta je fikcija. Čitaoci koji su mnogo puta bili obmanuti, dezinformisani ili nasamareni, polako stiču specifičnu neurotičnu idiosinkraziju. Reakcija na takav umor fikcijom može da znači ogroman uspeh za nefikcijsku književnost koja u ovom velikom informativnom haosu urla nad našim glavama: „Govorim vam istinu, i samo istinu!“, „Moja priča se temelji na činjenicama!“.

Fikcija je izgubila poverenje čitalaca od kada je laž postala opasno oružje za masovno ubijanje, pa čak i kao tako zaostalo, primitivno oruđe. Suviše često se susrećem s tim pita-

njem punim sumnjičavosti: „Da li je to što ste napisali istina?“ U tim prilikama svaki put imam utisak da je to nagoveštaj da je književnosti odzvonilo.

To pitanje, s čitaočevog gledišta nevino, ušima književnika zvuči zaista apokaliptično. Šta da odgovorim? Kako da objasnim ontološki status Hansa Kastorpa, Ane Karenjine ili Vinija Pua?

Takav vid čitalačke radoznalosti doživljam kao civilizacijski regres. Kao zakržljavanje sposobnosti da višedimenzionalno (konkretno, istorijski, ali i simbolički i mitski) učestvujemo u tom lancu događaja zvanom „život naš“. Život stvaraju događaji, ali oni se transponuju u iskustvo tek onda kad smo u stanju da ih interpretiramo, razumemo i damo im smisao. Događaji su činjenice, ali iskustvo je nešto sasvim drugo. Iskustvo je materija našeg života, a ne događaj. Iskustvo je činjenica prepuštena interpretaciji, locirana u sećanju. Poziva se na izvestan temelj koji imamo u svojoj pameti, na jednu duboko značenjsku strukturu koja je razboj našeg života i ujedno njegova panorama. Verujem da ulogu takve strukture ima mit. Mit se, kao što znamo, nikad nije dogodio, a zapravo se događa stalno. I danas ne funkcioniše samo kroz pustolovine antičkih heroja, nego se probija u planetarno popularne priče savremenog filma, igrice, književnosti. Život stanovnika Olimpa preneo se na *Dinastiju*, a za herojske podvige junaka zadužena je Lara Kroft.

U toj uzavreloj podeli na istinu i neistinu, ta priča o našem iskustvu, što ga književnost proizvodi, ima svoju ličnu dimenziju. Nikad se nisam naročito oduševljavala prostom podelom na fikciju i nefikciju, i prihvatiti je mogu jedino kao deklarativnu i proizvoljnu. U moru definicija fikcije najviše mi se dopada ona najstarija, koja potiče od Aristotela. **Fikcija je uvek jedan oblik istine.**

Veoma mi je ubedljiva napravljena razlika između saopštenja i fabule, distinkcija koju je uveo pisac Edvard Morgan Forster. On je pisao da kad kažemo: „Umro je muž, a zatim je umrla njegova žena“ – to je saopštenje. A kad kažemo: „Umro je muž, a onda je od tuge za njim umrla i njegova žena“ – onda je to fikcija. Fabularizovanje je kad god s pitanja: „A šta je bilo posle toga?“ idemo korak dalje, kako bismo to pokušali da razumemo, oslanjajući se na svoje, na ljudsko iskustvo: „Zašto se to dogodilo?“

Književnost počinje s ovim „zašto?“, čak i onda kad na to pitanje treba da odgovorimo jednim najobičnijim „ne znam“.

Književnost postavlja pitanja čije odgovore ne možemo naći na Vikipediji, književnost ide dalje od činjenica i događaja, i direktno se poziva na to kako smo ih mi doživeli.

Pa ipak, moguće je da se roman, i književnost uopšte, na naše oči marginalizuju spram drugih vidova naracije. Izgleda da će novi oblici direktnog prenošenja iskustva – film, fotografija, *virtual reality* i *augmented reality* – postati ozbiljna alternativa tradicionalnom čitanju. Čitanje je prilično komplikovan psihološki proces percepcije. Pojednostavljeno rečeno: najpre se najneuhvatljiviji sadržaj konceptualizuje i verbalizuje, pretvara u znakove i simbole, a zatim nastupa njegovo dekodiranje, povratak iz jezika u iskustvo. To zahteva određenu intelektualnu kompetentnost. A pre svega zahteva pažnju i usredsređenost, sve ređe veštine u današnjem, krajnje rasutom svetu.

Ljudski rod je prešao dug put u domenu prenošenja i razmenjivanja vlastitih iskustava: počev od usmenog predanja koje se oslanjalo na živu reč i ljudsko sećanje, sve do Gutenbergove revolucije, kad je priča posredstvom pisma počela naširoko da se prenosi, i pismo je tako priču ovekovečilo, kodifikovalo, omogućilo joj da se umnožava u neizmenjenom obliku. Najveće postignuće te promene bio je trenutak u kojem smo mišljenje kao takvo poistovetili s pismom, s konkretnim načinom upotrebe ideja, kategorija ili simbola. A danas – jasno je – suočeni smo s podjednako karakterističnom revolucijom, jer se iskustvo može prenositi direktno, bez upotrebe štampane reči.

Više nema potrebe za putopisnim memoarima ako već možemo da fotografiramo i da te fotografije pomoću društvenih mreža odašiljemo u svet, odmah i svakome. Nema potrebe da pišemo pismo kad je lakše pozvati telefonom. Zašto bismo čitali debele romane kad možemo da se prepustimo gledanju serije? Umesto da izađemo u grad i vidimo se s prijateljima, radije ostajemo kod kuće i igramo igricu. Da čitamo autobiografiju? Nema smisla, jer pratim život selebitija na Instagramu i znam sve o njima.

Danas više čak ni slika nije najveći protivnik teksta, kao što smo mislili u XX veku, zabrinuti uticajem filmova i televizije. To je potpuno druga dimenzija doživljavanja sveta – koja direktno deluje na naša čula.

3.

Nemam nameru da ocrtavam celovitu viziju krize pripovedanja o svetu. Pa ipak, često me muči osećanje da svetu nešto nedostaje. Da time što ga doživljavamo preko ekrana, preko aplikacija, on postaje nekako nerealan, dalek, dvodimenzionalan, čudno neodređen, iako je zapanjujuće lako doći do svake konkretne informacije. Naporno „neko“, „nešto“, „negde“, „nekad“ – danas može biti daleko opasnije od ideja koje se iznose s apsolutnom sigurnošću, ideja veoma konkretnih i definisanih – zemlja je ravna, vakcine su pogubne, klimatsko zagrevanje je glupost, a demokratija u mnogim zemljama nije ugrožena. „Negde“ se utapaju neki ljudi u pokušaju da se prebace preko mora. „Negde“ otpre „nekog“ vremena traje „nekakav“ rat. U najezdi informacija pojedinačne poruke gube obrise, rasipaju se u našem sećanju i postaju nerealne, nestaju.

Poplavu slika nasilja, gluposti, svireposti, govora mržnje, očajnički nivelišu „dobre vesti“, koje svejedno nisu u stanju da ublaže upadljiv utisak koji je čak teško verbalizovati: **Nešto sa svetom nije kako treba**. Taj osećaj, koji je svojevremeno pratio samo neurotične pesnike, danas postaje epidemija nedefinisanosti, nemira koji odasvud nadire.

Književnost je jedna od malobrojnih oblasti koje pokušavaju da nas zadrže uz konkretnost sveta, jer književnost je, po svojoj prirodi, uvek „psihološka“ – usredsređena na unutrašnje zakonitosti i lične motivacije, ona otkriva pojedinačna iskustva koja za drugog čoveka ostaju nedostupna, ili naprosto provocira čitaoca da psihološki interpretira tuđa ponašanja. Samo je književnost u stanju da nas duboko uvede u život drugog bića, da možemo razumeti njegove rezone, deliti njegova osećanja, proživljavati njegovu sudbinu.

Priča uvek opisuje krugove oko smisla. Čak i kad to ne izražava direktno, čak i kad se programski opršta od potrage za značenjem, usredsređuje se na formu, eksperiment, kad izvršava formalnu pobunu, tražeći nova izražajna sredstva. Kad čitamo čak i krajnje bihevioristički i škрто napisanu priču, ne umemo da se uzdržimo a da ne pitamo: „Zašto se tako dešava?“, „Šta to znači?“, „Kakav je smisao toga?“, „Čemu to vodi?“. Moguće je čak da je naša pamet evoluirala u pravcu priče kao procesa davanja smisla milionima impulsa koji nas okružuju, i da ona čak i tokom sna neumorno i neprestano ispreda svoje naracije. Priča je ovremenjavanje beskonačne količine informacija, ona je njihovo povezivanje s prošlošću, sadašnjošću i budućnošću, ona otkriva njihovu ponovljivost i svrstava ih u kategorije uzroka i posledice. U tom radu sudeluju kako razum, tako i osećanja.

Nije ni čudo da je jedno od najranijih otkrića priče bila kob – i uprkos tome što se za ljude otkrivala kao užas i bol neumitnog, svejedno je u stvarnost uvodila red i postojanost.

4.

Poštovana gospodo, žena s fotografije, moja mama, koja je čeznula za mnom mada me tad još na svetu nije bilo, nekoliko godina kasnije čitala mi je bajke.

U jednoj bajci Hansa Kristijana Andersena, čajnik bačen u smeće žalio se da su se ljudi svirepo poneli prema njemu – izbacili su ga čim mu je otpala drška. A mogao je i dalje da im služi, da ljudi toliko ne zakeraju, da nisu takvi perfekcionista. Sekundirali su mu drugi oštećeni predmeti, od svog malog predmetnog života ispredajući prave epske priče.

Kao dete sam slušala tu bajku zajapurenih obraza i sa suzama u očima, jer sam duboko verovala da predmeti imaju svoje tegobe, osećanja, pa i nekakav svoj društveni život, potpuno uporediv s našim, ljudskim. Tanjiri u kredencu mogli su da razgovaraju među sobom, escajg u fioci bio je kao neka porodica. Isto tako su i životinje bile tajanstvena, mudra i samosvesna bića s kojima smo uvek bili duhovno povezani i slični. Ali i reke, šume, putevi, takođe su imali svoj život – bili su živa bića koja mapiraju naš prostor i grade osećaj pripadnosti, tajanstveni *Raumgeist*. Živ je takođe bio pejzaž koji nas je okruživao, i Sunce i Mesec, i sva nebeska tela. Sav vidljiv i nevidljiv svet.

Kad sam počela u to da sumnjam? Tragam za tim trenutkom u svom životu kad mi je, gotovo jednim klikom, sve postalo drugačije, slabije iznijansirano, pojednostavljeno. Šapat sveta je zamukao, zamenili su ga gradska vreva, šum kompjutera, grmljavina aviona iznad glava i mučni beli šum okeana informacija.

Od jednog trenutka u svom životu svet počinjemo da vidimo fragmentarno, sve zasebno, raskomadano i među sobom udaljeno, poput galaksija, a stvarnost u kojoj živimo u to nas uverava: svaki lekar leči shodno svojoj specijalizaciji, dok se vozimo putevima neočišćenim od snega, i ne pomislimo na sredstva od plaćanja poreza, dok ručamo ne sinu nam pred očima velike stočne farme, a oblačeći novu bluzu ne padne nam na pamet neka tamo opskurna fabrika u Aziji. Sve je jedno od drugog odvojeno, sve živi samo za sebe, nevezano.

Da bismo to lakše podneli, dobijamo brojeve, identifikatore, kartice, nezgrapne plastične identitete koji pokušavaju da nas redukuju na korišćenje samo jednog dela te celine koju smo prestali da uočavamo.

Svet izumire, a mi to čak i ne primećujemo. Ne primećujemo da svet postaje kolekcija stvari i događaja, mrtav prostor u kom se krećemo usamljeni i izgubljeni, vijani nečijim odlukama, zarobljeni neshvatljivim fatumom, osećanjem da smo igračka u rukama velikih sila istorije ili slučaja. Naša duhovnost nestaje ili postaje površna i ritualna. Ili se pretvaramo u vernike pustih fizičkih, duhovnih, ekonomskih sila, koje upravljaju nama kao da smo zombiji. I u takvom svetu zaista i jesmo zombiji. Zato čeznem za svetom onog čajnika.

5.

Čitav život fasciniraju me mreže uzajamne povezanosti i uticaja kojih najčešće nismo svesni, ali ih otkrivamo slučajno kao iznenađujuće sticaje okolnosti, sudbinska podudaranja, sve te mostove, zavrtnje, zavarene šavove i spojnice koje sam pratila u *Begunima*. Fascinira me asocijativni niz činjenica, traženje poretka. U suštini – u to sam uverena – književni um je sintetički um, koji uporno sakuplja sve mrvice, pokušavajući da od njih nanovo sastavi univerzum celine.

Kako pisati, kako konstruisati svoju priču da bi mogla da iznese tu veliku konstelacionu formu sveta?

Razume se, svesna sam da se ne možemo vratiti priči o svetu, kakvu znamo iz mitova, bajki i legendi, priči koja je usmenim predanjem držala svet u postojanju. Danas bi ta priča morala biti daleko višedimenzionalnija i složenija. Jer zaista znamo mnogo više, znamo za neverovatne povezanosti pojava i stvari među sobom samo prividno udaljenih.

Pogledajmo jedan momenat u svetskoj istoriji.

To je dan kad od obale luke Palos u Španiji, 3. avgusta 1492. godine kreće nevelika karavela „Santa Marija“. Njome rukovodi Kristofor Kolumbo. Sija sunce, obalom i dalje šetaju mornari, a lučki radnici tovare na brod poslednje sanduke s hranom. Vruće je, ali sa zapada duva blag vetrić, spasonosan za porodice koje se opraštaju. Galebovi svečano paradiraju po rampi, pažljivo prate čovekova delanja.

Taj trenutak koji sad vidimo kroz vreme doveo je do smrti pedeset šest od bezmalo šezdeset miliona američkih starosedelaca. Njihova populacija tad je činila oko deset procenata čitavog ljudskog roda na zemlji. Evropljani su sa sobom nesvesno dovezli smrtonosne poklone – bolesti i bakterije na koje autohtoni stanovnici Amerike nisu bili otporni. Uza sve to, došlo je do bespoštednog porobljavanja i ubijanja. Uništavanje je trajalo godinama i promenilo je zemlju. Tamo gde je nekad rastao pasulj i kukuruz, krompir i paradajz, na oranicama koje su vešto navodnjavane, sad je ponovo nicalo divlje rastinje. Gotovo šezdeset miliona hektara obradive zemlje s godinama se pretvorilo u džunglu.

Dok se regenerisao, biljni svet je gutao ogromne količine ugljen dioksida, što je prouzrokovalo smanjenje efekta staklene bašte. To je dovelo do globalnog snižavanja temperature na Zemlji.

Ovo je jedna od mnogih naučnih hipoteza koje objašnjavaju nastanak male ledene epohe u Evropi koja je pred kraj XVI veka donela dugotrajno klimatsko zahlađenje.

Mala ledena epoha promenila je privredu Evrope. Tokom sledećih decenija duge i ledene zime, hladna leta i intenzivne padavine redukovale su tradicionalne oblike zemljoradnje. U zapadnoj Evropi mala porodična gazdinstva koja proizvode hranu za sopstvene potrebe nisu više bila izdašna. Nastupili su talasi gladi i javila se nužda specijalizovane proizvodnje. Engleska i Holandija, najviše pogođene zahlađenjem, odustajale su od razvoja zemljoradnje, pa su svoju privredu počele da razvijaju putem trgovine i industrije. Opasnost od oluja navela je Holanđane da suše poldere i da plavna područja i plitke morske pojaseve preoblikuju u kopno. Pomeranje pojaseva bogatih bakalarom prema jugu bilo je katastrofalno za Skandinaviju, ali se pokazalo korisnim za Englesku i Holandiju – zahvaljujući tome izrastale su u pomorske i trgovačke sile. Znatno zahlađenje naročito se odrazilo na skandinavske zemlje. Prekid veze sa zelenim Grenlandom i Islandom, kao i ljute zime, smanjile su letinu i zavladaše godine gladi i oskudice. Švedska je lakomo bacala pogled na jug ulazeći u rat s Poljskom (posebno zbog zaleđenog Baltika, preko kog je bilo lako prevesti vojsku), i sudelujući u tridesetogodišnjem ratu u Evropi.

Napori naučnika koji pokušavaju da bolje razumeju našu stvarnost, pokazuju je kao uzajamno kompaktnu i gusto povezanu mrežu uticaja. Nije to više samo čuveni „efekat leptira“ koji, kao što znamo, počiva na tome da minimalne promene na početku nekog procesa u budućnosti mogu da daju kolosalne i nesamerljive rezultate, nego je to i beskrajna koncentrisanost leptira i njihovih krila koja su stalno u pokretu. Snažan talas života koji putuje kroz vreme.

Otkriće „efekta leptira“, po meni, označava kraj nepoljuljane ljudske vere u vlastitu efikasnost, u moć kontrole, a samim tim i osećaja supremacije u svetu, što čoveka ne lišava snage graditelja, osvajača i pronalazača, ali zato otrežnjuje: podseća ga na to da je stvarnost daleko složenija nego što mu se ikad ranije činilo. I da je on tek malena čestica tih procesa. Sve više imamo dokaza za postojanje spektakularnih i ponekad veoma iznenađujućih zavisnosti na skali čitave zemaljske kugle.

Biljke, životinje, predmeti – svi smo mi utkani u jedan prostor koji podleže zakonima fizike. To zajedničko prostranstvo ima svoj oblik, a fizički zakoni u njemu vajaju neprebrojno mnoštvo formi koje se jedna s drugom ulančavaju. Naš krvotok podseća na sisteme rečnih pritoka, nervatura lista liči na sisteme ljudske komunikacije, a galaktički pokreti nalikuju uvrtoženoj vodi u našem lavabou. Razvoj društava – na kolonije bakterija. Mikro i makro skala ukazuju na beskrajn sistem sličnosti. Naš govor, naše mišljenje, stvaralaštvo, nisu nikakva apstrakcija odvojena od sveta, nego samo drugi nivo njegovih neprekidnih metamorfoza.

6.

Stalno razmišljam o tome da li je danas moguće otkriti temeljac novoj univerzalnoj priči, celovitoj, koja ne isključuje drugost, priči ukorenjenoj u prirodu, s kontekstualnom punoćom, ali i priči razumljivoj.

Da li je moguća takva priča koja bi izašla iz okvira nekomunikativne zarobljenosti u svoje „ja“, koja bi otkrila više prostora za stvarnost, koja bi pokazala uzajamne veze? Koja bi umela da se distancira od utabanog, očiglednog i banalnog centra „globalno podeljenih mišljenja“ i koja bi umela da sagleda stvari ekscentrične, skrajnute, od centra udaljene?

Drago mi je što je književnost prekrasno sačuvala svoje pravo na svakakve bizarnosti, na fantazmagoriju, provokaciju, grotesku i ludila. Sanjarim gledišta na velikoj visini, sanjarim široke perspektive u kojima kontekst daleko prevazilazi naša očekivanja. Maštam o jeziku koji ume da izrazi najmaglovitiju intuiciju, maštam o metafori koja prevazilazi kulturne razlike, i najzad, priželjkujem vrstu koja će biti prostrana i transgresivna, i koju će čitaoци zavoleti.

Priželjkujem i novu vrstu pripovedača, „u četvrtom licu“, koji nije samo nekakav puki gramatički konstrukt, nego čuvar perspektiva svih ličnosti u sebi, koji ume da iskorači iz horizonta svakog ponaosob, pripovedača koji vidi više i šire, koji zna kako da ignoriše vreme. O, da, takav narator može da postoji!

Da li ste nekad razmišljali ko kazuje tu čudesnu rečenicu u *Bibliji*, ko to slavodobitno izvikuje: „Na početku beše reč“? Ko opisuje stvaranje sveta, prvi dan sveta, kad su se razdvojili kaos i red? Ko prati tu seriju o nastajanju kosmosa? Ko zna misli Boga i sumnje njegove, i kome ne drhti ruka dok stavlja na papir tu neverovatnu rečenicu: „I vide Bog da je dobro.“ Koje je to stvorenje koje zna šta je mislio Bog?

Ako isključimo svekolike teološke sumnje, figuru tajanstvenog i osećajnog pripovedača doživjećemo kao čudesnu i osećajnu. To je pozicija, to je perspektiva iz koje se sve vidi. Videti sve znači prihvatiti konačnost činjenice uzajamnog povezivanja svega što postoji u celinu, čak i ako te veze još uvek nismo spoznali. Videti sve takođe označava potpuno drugu vrstu odgovornosti za svet, pošto postaje očigledno da je svaki gest „ovde“ povezan s gestom „tamo“, da odluka donesena u jednom delu sveta rezultira u drugom njegovom delu, da razlikovanje na „moje“ i „tvoje“ postaje diskutabilno.

Zato bi trebalo čestito pripovedati, pokretački delovati na čulo celine u čitaocu, spasilački za fragmente slažući ih u jednu mustru, otkrivajući u sitneži događaja čitava sazvežđa. Ispredati priču tako da bude jasno da su svi i da je sve ukorenjeno u jednu zajedničku predstavu koju sa svakom zemljinom rotacijom brižljivo pravimo u svojim glavama.

Književnost ima takvu moć. Morali bismo da odbacimo tu pojednostavljenu kategorizaciju na visoku i nisku književnost, na popularnu i profilisanu, i toj podeli na vrste lepo namignemo. Da odustanemo od odrednice „nacionalna književnost“, znajući dobro da je kosmos književnosti jedan, poput ideje *unus mundus*, kosmos zajedničke psihičke stvarnosti u kojoj se sjedinjuje naše ljudsko iskustvo, dok Autor i Čitalac imaju jednaku ulogu, jer dok jedan stvara, drugi, zahvaljujući tome, neprekidno interpretira.

Možda smo dužni da verujemo fragmentu, pošto fragmenti čine sazvežđa koja opisuju više i složenije, multidimenzionalno. Naše priče mogle bi se do beskrajna jedna drugoj obraćati, a njihovi junaci ulaziti u međusobne odnose.

Mislim da nam predstoji redefinisavanje svega onoga što danas podrazumevamo pod pojmom „realizam“, i predstoji nam takođe traženje nečega što će nam omogućiti da pre-

vaziđemo granice svog ega i prodremo kroz taj ekrano-prozor odakle vidimo svet. Potrebu za stvarnošću danas zadovoljavamo putem medija, društvenih mreža, direktne komunikacije preko interneta. Možda nam ne gine nekakav neonadrealizam, nekakva iznova raspoređena gledišta, pred paradoksom neustrašiva, koja grabe uzvodno spram prostog uzročno-posledičnog ustrojstva. O, da, naša stvarnost je već postala nadrealna. Sigurna sam da mnoge priče iziskuju da budu prepisane u novim intelektualnim kontekstima, inspirisane novim naučnim teorijama. Ali jednako važno čini mi se to stalno nadovezivanje na mit i čitav ljudski imaginarijum. Povratak jezgrovitim strukturama mitologije doneo bi osećanje postojanosti u toj krnjoj definisanosti u kojoj živimo danas. Verujem da mitovi čine gradivo naše psihe i ne možemo ih ignorisati (u najgorem slučaju možemo biti nesvesni njihovog uticaja).

Uskoro će se sigurno pojaviti neki genije koji će moći da iskonstruiše potpuno drugačiji, danas još uvek nezamisliv narativ u koji će stati sve što je suština. Takav način pripovedanja sigurno će nas promeniti, odbacićemo stare sputavajuće perspektive i otvorićemo se za nove koje su ovde uvek postojale, samo smo mi za njih bili slepi.

U *Doktoru Faustusu* Tomas Man je pisao o kompozitoru koji je izmislio novu vrstu totalne muzike koja je u stanju da promeni ljudsko mišljenje. Ali Man nije opisao na čemu bi se zasnivala ta muzika, nego je samo stvorio predstavu o tome kako bi ona mogla zvučati. Možda baš u tome počiva uloga umetnika – da bude vesnik mogućnog postojanja koje tako postaje zamislivo. A čim nešto zamisliš, onda je to već praskozorje života.

7.

Pišem fikciju, ali je nikad ne isisam iz palca. Kada pišem, sve to moram osećati u sebi. Moram kroz sebe propustiti sva bića i sve predmete u knjizi, sve ljudsko i izvanljudsko, živo i još nezaživelo. Svaku stvar i svaku ličnost moram izbliza da osmotrim, pomno, i da je u sebi utelovim, oličim.

Tome mi služi blagost – osetljivost na blagost je umetnost oličavanja, saosećanja, neprekidnog otkrivanja sličnosti. Stvarati priču znači neprestano obnavljati, svakoj trunčici sveta dati da postoji: ljudskim iskustvima, proživljenim situacijama, sećanjima. Blagošću se sve to oliči, ovremeni, oprostori, dâ mu glas, čini izražljivim. Blagost isprovocira i čajnik da progovori.

Blagost je najskromnija varijanta ljubavi. To je ona vrsta koje nema u spisima i jevanđeljima, u nju se niko ne kune, niko je ne doziva. Nema svoje ambleme ni simbole, ne uvodi nas u zločin ni u ljubomoru.

Pojavljuje se tamo gde pomno i predano posmatramo drugo biće, to što nisam „ja“.

Blagost je spontana i neproračunata, korak je dalje od empatije, saosećanja. Ona je svesnije, možda donekle melanholično deljenje sudbine. Blagost je kada nas duboko uzbudi drugo biće, njegova krhkost, neponovljivost, podatljivost na patnju i poroznost vremena.

Blagost je čulo koje registruje povezanosti, sličnosti i identitete. Način je gledanja koje pokazuje svet kao živ i koji živi, međupovezan, međuzavistan, saradnički ustrojen.

I baš je književnost izgrađena na toj blagosti prema svakom biću drugačijem od nas. To je osnovni psihološki mehanizam romana. Zahvaljujući tom čudesnom instrumentu, najprefinjenijem vidu ljudske komunikacije, naše iskustvo putuje kroz vreme i sreće one koji se još nisu rodili, a koji će jednom uzeti to što smo mi napisali, što smo ispričali o sebi i o svom svetu.

Nemam pojma kako će izgledati njihov život, ko će oni biti. Često o njima mislim osećajući krivicu i stid.

Klimatska i politička kriza kojoj danas pokušavamo da odolimo, i kojoj, spasavajući svet, želimo da se suprotstavimo, nije došla niotkuda. I često zaboravljamo da to nije nekakva kob i viša sila, nego rezultat konkretnih poteza i ekonomskih odluka, društvenih i svetona-zornih (pa i religijskih). Lakomost, nepoštovanje prirode, egoizam, nemaštovitost, neiscr-pni takmičarski duh, neodgovornost – svet su sveli na predmet koji se može komadati, ra-biti i uništavati.

I zato verujem da moram da pripovedam tako kao da je svet jednobitna, živa celina koja se na naše oči neprekidno uspostavlja, a mi – njegov smo malen, ali snažan deo.

*(S poljskog prevela **Milica Markić**)*